

A vidék mint földrajzi periféria és az oktatás mint kitörési pont

Vidék, vidékfejlesztés

A vidékfejlesztés mára eléggé elterjedt kifejezéssé vált, azonban a használók sok esetben nincsenek tisztában a szó pontos jelentésével. A vidékfejlesztés az Európai Gazdasági Közösségben kezdődött még a '60-as években, amikor a Közös Piac vezetői rájöttek, hogy a globális gazdasági struktúraátalakulás mennyire negatívan hat a vidékre és a vidéken élő lakosságra. Az egyre inkább „iparosodó” mezőgazdaságnak nagyon lecsökkent az élőmunka-igénye (a legtöbb nyugat-európai országban a mezőgazdasági keresők részesedése 1-2% alá esett), és így a vidéki települések fenntartásában a mezőgazdaságnak egyre kisebb szerep jutott. A szétnyíló agrárrolló miatt az Európai Unió elődje, az Európai Gazdasági Közösség tudatos mezőgazdasági támogatási politikát kezdett kiépíteni. Az állami szubvenciók eredményeként a nyugat-európai mezőgazdaság versenyképes maradt a világpiacon, de hatalmas élelmiszeripari eladatlan készletek halmozódtak fel. Ezek a gondok késztették arra a kialakuló Európai Unió szakértőit, hogy a vidékfejlesztést komplex tevékenységként tekintsék, és a vidékfejlesztést új területi politikaként fogalmazzák meg, amelyben a mezőgazdaság már csak az egyik összetevő volt (Süli-Zakar István, 2003). Felértékelődött a vidék természet- és környezetvédelmi, kultúrtáj-védelmi, valamint rekreációs jelentősége, és a szociális piacgazdaság megvalósításával jelentős fejlesztési forrásokat vontak el az urbánus térségekből, s juttattak el a vidéki térségek fejlesztésére (Enyedi György, 1975/a).

A magyar tudományos szakirodalom szerint vidékfejlesztésnek tekintjük mindazoknak a gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai tényezőknek a fejlesztését, amelyek az adott térség gazdasági és kulturális színvonalának emelésén, az ott élők életszínvonalának (életminőségének) a javításán keresztül az egész nemzet fejlődését szolgálják úgy, hogy egyidejűleg megőrzik és védik a természeti erőforrásokat, a környezetet, a tájat, valamint a helyi kulturális örökséget (Buday-Sántha Attila, 2001). A vidékfejlesztés célja és egyben eszköze is az ágazatok közötti integráció, a térségben megvalósítandó fejlesztések egymásra épülése, a helyi vállalkozói, civil és önkormányzati szektor együttműködése és a jövőjüket formálni tudó, tevékeny, életképes vidéki társadalom kialakítása (Enyedi György, 1975/b). A vidékfejlesztés eddigi gyakorlata azt mutatja, hogy ezt a tevékenységet nem lehet kizárólag egysé-

ges, felülről vezérelt kormányzati utasítások alapján művelni. Nagyon fontos, hogy létezzen mindenhol egy olyan kezdeményező csoport, amely az adott természeti-társadalmi környezetben képes kiigazodni, és rendelkezik azzal a tudással, amely a fejlesztési elgondolásokat meg tudja valósítani (Enyedi György, 1980; Kovács Teréz, 2003; Süli-Zakar István, 1994).

A magyar vidék mint földrajzi periféria

Az elmúlt évszázadokban Magyarországon a területi egyenlőtlenségek egyre határozottabbá váltak, s ennek részeként a magyar vidék társadalmi-gazdasági leszakadása mindinkább felgyorsult (Süli-Zakar István, 1991/b). Az ország különböző térségei ugyanis eltérő módon alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez, aminek eredményeként az elmúlt években még szembetűnőbbé váltak a regionális különbségek (Rechnitzer János, 1993). A magyar közéletben – ennek ellenére – még ma sem kap fontosságának megfelelő súlyt a területi politika, bár a területi kérdésekkel foglalkozó kutatók egész sora igyekezett rámutatni a súlyos válságjelekre, a megoldandó regionális gondok sokaságára, s arra a tényre, hogy – egyebek mellett – elmélyült területi válság is van ma Magyarországon (Nemes Nagy József, 1996; Mészáros Rezső, 1982; Süli-Zakar István, 1992/b).

A magyar társadalom jelenségei s a gazdasági élet tanulmányozása alapján azt figyelhetjük meg, hogy egyre mélyül a szakadék a változó helyzetben gyorsan idomuló főváros (meg természetesen a budapesti agglomeráció), az átalakulást eredményesen folytató Észak-Dunántúl és az ország többi területe között. Így a regionális szakirodalomban, s még inkább a napi sajtóban nem minden alap nélkül kezdtek el írni az ország kettő vagy három részre szakadásáról (Beluszky Pál, 1976; Barta Györgyi, 1990; Bartke István, 1991). A Budapesttől és a centrumtérségtől keletre és délre fekvő országrészek (különösen a nagyvárosokon kívüli vidéki térségek) elmélyült területi válsága egyre határozottabbá válik. A vidéki Magyarország társadalmi-gazdasági lemaradása nem mai keletű – sőt igen régi múltra tekint vissza –, de a leszakadás felgyorsulása, s általános érvényűvé válása napjainkban egyre érezhetőbb. Az 1980-as évek végére az Alföld, a Dél-Dunántúl és az Északi- Középhegység gazdasága a piaci megméretetésben leértékelődött (Böhm Antal, 1991; Süli-Zakar István, 1991/a, Tóth József, 1991).

Összességében a vidéki Magyarországon válságtüneteket mutató területek 1920 óta egyre nagyobb kiterjedésűek lettek. A városi központok nélkül maradt határ menti falusi térségekhez „csatlakoztak” a redistribúciós területfejlesztési politika „áldozatait”, a megyehatár-menti rurális térségek, a belső perifériák térségei, s az évtizedek óta válságos helyzetű alföldi mezővárosok. Az alföldi mezővárosnak elhalványult korábbi kiskereskedelmi, s különösen agrárpiac-központ szerepkörük, s az elmúlt évtizedek ipartelepítései ugyan csak elmaradottságukat konzerválták (Bartke István, 1971; Barta Györgyi és Enyedi György, 1981). A vidéki ipartelepítési politika megvalósítása a hatvanas-hetvenes években az iparosítás szerkezetét, technológiai összetételét tekintve – valójában – a lemaradást erősítette. Magyarországon az infrastruktúrafejlesztést döntően a nehézipari igények szabták meg, s ennek megfelelően agrárterületeink infrastrukturális elmaradottsága konzerválódott. Ez kedvezőtlenül hatott az itt élő lakosság életkörülményeire, ami a kollektivizálással együtt jelentős elvándorlást – iparihiányos térségekben demográfiai eróziót – váltott ki (Andorka Rudolf és Harcsa István 1992; Dövényi Zoltán, 1993).

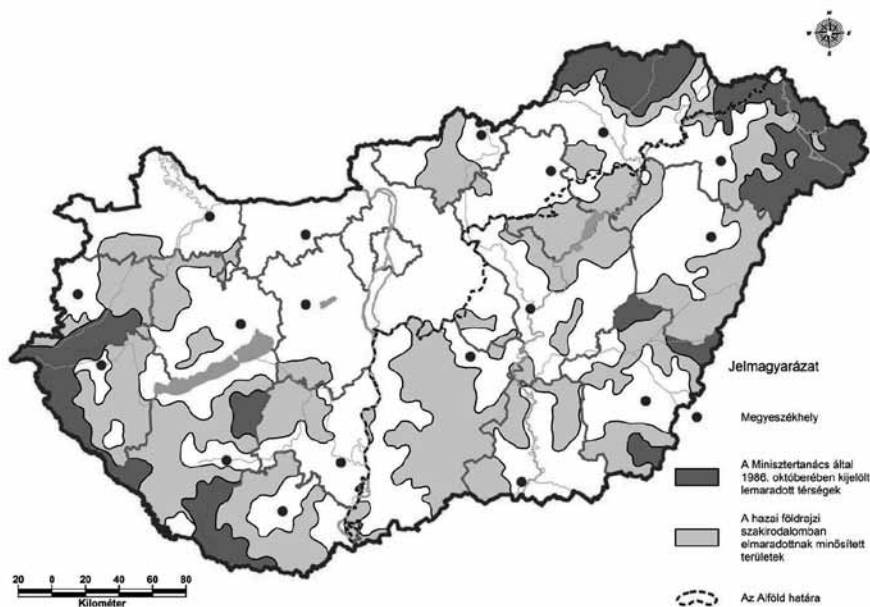
A Rákosi-Kádár rendszerben a regionális politika irányítói úgy gondolták, hogy a szocialista iparosítás (amely felszívja a falusi munkanélküliséget) és a mezőgazdaság szocialista

átalakítása megnyugtatóan megoldja Magyarország teljes területén a fejlesztési gondokat, problémákat. Az ország vezetői a '80-as években kényszerűségből azonban már azzal számoltak, hogy a vidéki térségeink jelentős részén nem kisebbedtek a társadalmi-gazdasági problémák (Vágvolgyi András, 1982). Ez kényszerítette arra az MSZMP KB-t, majd a Minisztertanácsot, hogy a '80-as évek közepén elismerje, hogy jelentős vidéki területeink elmaradtak (Lackó László, 1986), illetve, ahogyan abban az időben kissé finomkodóbban megfogalmazták: „halmozottan hátrányos helyzetűek” (1. ábra).

A mezőgazdasági jellegű országrészek csődtömegét a „rozsdaovezetek” tették teljessé. A szocialista iparosodás büszkeségének tartott borsodi vagy nógrádi iparvidékek a rendszerváltás idejére igen-igen reménytelen helyzetbe kerültek. A szerkezetváltás elodázásával sújtott depressziók területén – európai példák ezt mutatják – még a jelentős költségvetési támogatások sem hozzák meg a kívánt eredményt, elsősorban a nehézipari körzetek, bányavidékek nehezen megváltoztatható foglalkoztatási szerkezete miatt. A nagyméretű munkanélküliséggel, tönkretett környezettel „megáldott” rozsdaovezetek és a pauperizálódott aprófalvas térségek ma a vidéki Magyarország legreménytelenebb területeinek számítanak (Enyedi György, 1993). Az állami ipar válsága látványosan megnyilvánult a magyar ipar területi „összehúzódasában”, melynek során először a keleti országrész iparvállalatai jutottak csődbe, s szüntették meg termelésüket. A rozsdaovezetek „gyáróriásainak”, s az alföldi mezővárosok bedolgozói iparának összeomlása Kelet-Magyarország és a Dél-Dunántúl megyéiben okozott először jelentős munkanélküliséget (Süli-Zakar István, 1992/a). (1. térkép)

1. térkép Halmozottan hátrányos vidéki térségek a '80-as évek közepén

Szerkesztette: Süli-Zakar István

Országunk új külgazdasági orientációja is a magyar vidék további leértékelését eredményezte. Abból, hogy négy évtizeden keresztül a Szovjetunió volt hazánk első kereskedelmi partnere, a vidéki Magyarországnak viszonylag csekély előnye származott. Gazdasági kapcsolataink széttérülése mégis nagyon érzékenyen érintette a perifériák iparának és mezőgazdaságának helyzetét.

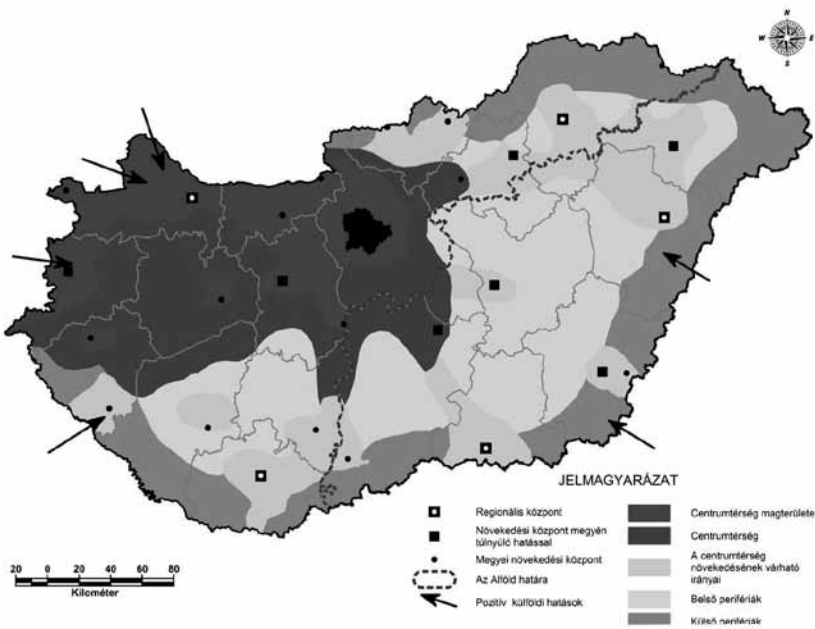
Az innovációs kutatások bizonyítják, hogy hazánkban nagyon lassú volt a magángazdaság város-vidék irányú diffúziója, ezért fokozódott a vidéki Magyarország elkesztettsége. Ezen a területen lényegében még ma is jórészt hiányzik az a vállalkozói mentalitás, amely az ország centrum-régiójában már általánosnak mondható. Ott a nyolcvanas években a kvázi-magángazdaság lényegében már „megdolgozta” a társadalmat (elterjedtek a vállalkozói ismeretek, kialakultak az újszerű termelési-értékesítési kapcsolatok, megindult a tőkefelhalmozás, stb.), s ennek révén a kilencvenes évek végére ismételten megerősödött a centrum versenypozíciója. A Magyarországon beruházott külföldi működő tőke ez idáig kétharmad részben a fővárosban, illetve agglomerációjában, további 20%-a pedig a Nyugat-Dunántúlon települt le. Országunkban a nagytérégi diszpreferencia mértéke ma is jóval nagyobb az indokoltnál és a társadalmilag elfogadhatónál. Az elmaradottság, a perifériajelleg így napról napra újratermelődik, s elmélyül országunk vidéki területein (Süli-Zakar István, 2005).

A magyar vidék periferizálódása

Magyarországon a rendszerváltás részeként felszámolták a tsz-eket, újraindult a mezőgazdaságban is a magángazdálkodás. Ugyanakkor a Varsói Szerződés és a Szovjetunió megszűnésével párhuzamosan megszűnt a KGST is, ezzel a magyar mezőgazdaság komoly értékesítési válságba került. A bajokat tetézte, hogy a rendszerváltást követően kialakult nagyarányú munkanélküliség és elszegényedés a hazai fogyasztást is drasztikusan csökkentette. (A magyar élelmiszergazdaság piacvesztésének 40%-a a hazai fogyasztás visszaesésével magyarázható.) Másrészt a nemzetközi áruházláncok gyors terjedése – amelyek dömpingáron értékesítették Nyugat-Európa felhalmozott élelmiszerkészleteit – azt eredményezte, hogy az elszegényedő vásárlók az olcsó külföldi árukat részesítették előnyben (Süli-Zakar István és Komarek Levente, 2012).

A jobboldali magyar politika (Kisgazdapárt) részéről kísérlet történt a kisparaszti gazdálkodás visszaállítására. Ez a törekvés azonban a nagy nemzetközi verseny és az 1960 után bekövetkezett társadalmi átalakulás miatt teljességgel sikertelennek bizonyult. A földpiac nyomott árai és a gazdálkodási kedvetlenség a kárpótlási jegyek elértéktelenedéséhez vezetett, s kedvezett a nem agrárérdekeltségű spekulánsok és városi befektetők termőföld-vásárlásának. Különösen a Dunántúlon megjelentek a külföldi befektetők, akik zsebszerződésekkel jelentős magyar földterületeket vásároltak fel. Mindez ahhoz vezetett, hogy a kedvezőbb adottságú agrártérseinkben megindult a földkoncentráció, és kialakultak az árutermelő nagybirtokok. Az ország területének több mint háromnegyede a rendszerváltást követően belső vagy külső perifériává vált, ahol a vidéki lakosság egyre kevésbé támaszkodhatott már a mezőgazdasági jövedelmekre, nyugdíjasként, munkanélküliként, segélyezettként a társadalom inaktív eltartottjává vált (Nagyné Molnár Melinda, 2011). A kilencvenes évek közepére Magyarország térszerkezete átalakult, a korábbi úgynevezett „ipari tengely” megszűnt, az ország területének döntő részén külső- és belső perifériák határozott kialakulását figyelhettük meg (2. térkép).

2. térkép Centrum és periféria viszonyok Magyarországon a '90-es évek közepén

Szerkesztette: Süli-Zakar István

A jövőbeni fejlődés jelentős mértékben a helyi társadalom állapotáról, kezdeményezőkészségétől, innováció-érzékenységétől függ. Megfogalmazódtak olyan vélemények, melyek szerint a mezővárosi polgárosodás korábban is az autonóm parasztbirtokokra épült, s ezek szerint a polgári hagyományok a rendszerváltást követően könnyen feléleszthetők lesznek, s a mezővárosok társadalma gyorsan alkalmazkodni fog az új körülményekhez. 1990-et követően azonban a magyar paraszti kultúra és életforma már nem tudott megújulni, s különösen nem újjászülni (Az egykori parasztok – ha még éltek – már nagyon idős emberek voltak, és az elmúlt harminc évben a felnövekvő új generációnak nem volt lehetősége, hogy megtanulja a paraszti gazdálkodást. Többségük egyébként is város lakó lett vagy ingázó ipari munkás.). De igazából nem tudott kialakulni egy nyugat-európai vagy amerikai értelmű farmerréteg sem (Kopátsy Sándor, 1991). A kollektivizálást követően ugyanis a falusiak tömegei idegenedtek el a mezőgazdaságtól, esetleg a tsz-ekkel koordináló háztáji gazdálkodást folytattak (Süli-Zakar István, 1994), azonban már nem sokszínű paraszti gazdálkodást műveltek, hanem kizárólag egy termékre – legtöbbször sertéshizlálásra – vállalkoztak. A takarmányt, sőt a növendék állatokat is kizárólag a tsz-ek biztosították számukra. A korábbi paraszti gazdálkodás lényegében csak a háztáji gazdaságokban folytatódott, tehát a kis- és középparaszti földművelés szinte teljes mértékben megszűnt. A paraszti életforma – zárványszerűen – már a XX. század második felében is a perifériának számító kistérségekben maradt meg, amelyeket még a térszerítés is elkerült. Ezek döntően aprófalvas hegy- és dombvidéki területek, vagy szórvány tanyavidékek, melyek mind természet-, mind

társadalomföldrajzi szempontból igen kedvezőtlen adottságúak (*Faragó László és Hrubí László, 1987*).

A piacgazdaság körülményei között az állam közvetlen beavatkozása kismértékű, nem közvetlenül a gazdaságba, és nem a közigazgatáson keresztül történik, hanem bankok, fejlesztési intézetek bevonásával. Az állami intervenciónak elsősorban erőteljes infrastruktúrafejlesztést kell megcéloznia, mely elsősorban az elzártság oldását, valamint oktatási, átképzési előkészítéssel a felemelkedés emberi alapjait teremti meg (*Cséfalvy Zoltán, 1994*). Állami támogatással és külföldi tőke segítségével gyorsítani kellene a vidéki Magyarországon is a kis- és a közepes növekedési centrumok hálózatának kialakítását. Az ilyen „oázisok” felfogják és továbbítják az innovációs impulzusokat, mobilizálhatják a helyi erőforrásokat, oldják az elzártságot.

A rendszerváltás új helyzetet teremtett Magyarországon, amelynek eredményeként a vidék periferizálódása felgyorsult. A külföldi és hazai piacvesztés, valamint az árutermelő tsz-ek megszűnése jelentős változásokat eredményezett. Pozitív jelenség volt, hogy csökkent pl. a mezőgazdasági területekre jutó mérgező kemikáliák mennyisége, de ugyanakkor az árutermelési produkció mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben drasztikusan visszaesett a kilencvenes években. Ez a visszaesés a felszínen alig mutatkozott meg, mivel a rendszerváltást követő években a magyar mezőgazdaság hatalmas piacvesztést élt át. A széteső Szovjetunió egykori tagállamaiban a Nyugat-Európai mezőgazdasági cikkek szorították ki a magyar termékeket, az elszegényedő magyar vásárlók nyugat-európai olcsó élelmiszereket vásároltak (*Süli-Zakar István – Komarek Levente, 2012*).

A rendszerváltáskor nagyfokú érdektelenség mutatkozott meg a mezőgazdasági tevékenység iránt. Nagyon olcsó volt a termőföld, ami meglátszott a kárpótlási jegyek értékesítéséből is. A parasztság utódai valójában elkótyavetyélték kárpótlási jegyeiket. Tapasztalhattuk, hogy ezt az értékesítést bizonyos városi értelmiségi vagy újkazdag vállalkozói csoportok kihasználták, és néhány éven belül valóságos nagybirtokrendszer alakult ki a magyar vidéken. Ennek eredményeként szétvált a magyar falu és a mezőgazdaság sorsa. A falusiak elveszítették ingázással elérhető ipari munkahelyeiket, de ugyanakkor a körülöttük lévő földek is kikerültek a tulajdonukból. A távoli, gyakran városokban élő tulajdonosok által birtokolt nagybirtokokon külterjes mezőgazdasági monokultúrákat (kukorica, búza, napraforgó, repce) honosítottak meg, amelyek nagyfokú gépesítéssel hatékonyan megművelhetők. Ezeken a modern gépekkel művelt nagybirtokokon rendkívül alacsony az élőmunka-felhasználás, vagyis a falun élők munkaerejére ennek a modern mezőgazdaságnak, elsősorban a rendkívül produktív, modern árutermelő növénytermesztésnek, nincs szüksége (*Süli-Zakar István, 1994*).

A növénytermesztés napjainkra ismét elérte, sőt néhány terményt illetően (kukorica, olajos magvak) meg is haladta a nyolcvanas évek terménymennyiségét. Ugyanakkor az állattenyésztés teljesítménye mind a mai napig csökken, s ezáltal rendkívül kedvezőtlen képet mutat. A nyolcvanas évek közel kétmillió szarvasmarha-állományához képest 2010-ben Magyarországon a szarvasmarha állománya nem érte el a hétszázezretet, s a baromfiállomány száma is kétharmadára csökkent. Igazán drasztikus a sertésállomány csökkenése (1980-ban 8 millió 330 ezer, napjainkban viszont csupán 3 millió 169 ezer a sertésállomány létszáma). 2013-ban a magyar mezőgazdaság sikeres évet zárt. A növénytermesztés 17%-kal haladta meg az előző évit, az állattenyésztés azonban 3%-kal tavaly is csökkent. A maximális gépesítéssel külterjesen művelhető szántóföldi kultúrákhoz képest az állattenyésztés, a zöldség- és gyümölcsstermesztés élőmunkaigénye jóval nagyobb, tehát a vidéki munkanélküliség szempontjából az igazi megoldást ezen ágazatok nagyarányú fejlesztése jelentené. A valódi

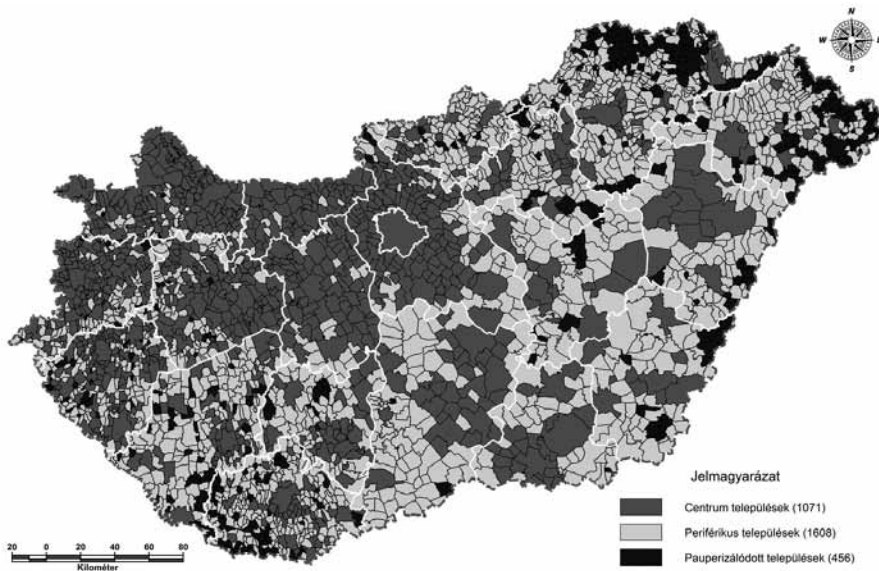
tragédia a magyar vidék jövője szempontjából a tőkekivonás, hiszen az itt keletkező profit a nem helyben lakó tulajdonosok miatt döntően nem a vidéki térségekben hasznosul.

Területfejlesztési tökéverések a periféria helyzet felszámolására

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a periférikus térségek falvaiban és az egykori ún. szocialista iparvárosokban a helyi társadalom egyoldalú és leromlott szerkezetűvé vált, s a szociális feszültségek rohamosan növekednek. A vidéki Magyarországon sorsukba beletörődött, állami szociális juttatásokat váró emberek tömege vegetál. Hegy- és dombvidéki aprófalvainkban az ország északkeleti és Dél-Dunántúli térségeiben a települések százaiban egyedüli munkaadó az önkormányzat. Ezekben a falvakban a közmunkaprogram jelenti a kizárólagos munkalehetőséget (3. térkép).

A magyar munkaerő színvonala a világgazdaság követelményeitől leszakadt. Legalább másfélmillió munkaképes korú ember él ma Magyarországon (különösen a válsággal terhelt vidéki térségekben), akik nem rendelkeznek azokkal a képességekkel és lehetőségekkel, amivel a saját fenntartásukhoz szükséges forrásokat meg tudnák termelni. Néhány nagyvárosi gettót leszámitva ezek az emberek döntően a vidéki perifériákon élnek. A legelmaradottabb vidéki perifériákon nemcsak a munkahelyhiány, hanem a munkaképesség hiánya is akadályozza a kibontakozást. Tehát ez azt jelenti, hogy ha van (vagy ha lenne) tőke a munkahelyteremtéshez, akkor sincs igazából fogadóképesség a vidéki települések jelentős részén. A kormány elsősorban az Európai Unió, különösen Németország, Lengyelország, valamint a világ számos országában sikeresen működő szabad vállalkozási zónák kijelölésével igyekezik a perifériákon élők életét megkönnyíteni. A szabad vállalkozási zónák ugyanis már sok országban bizonyították, hogy koherens és megbízható döntéshozói környezetben sikeresen segíthetik a területi különbségek mérséklését. A szabad vállalkozási zónák, vagy más néven különleges gazdasági övezetek jellemzői az egyszerűsített ügyintézés, a befektetőknek juttatott jelentős adókedvezmények, szélsőséges esetekben a lazított munkavédelmi és környezetvédelmi szabályozás.

3. térkép Magyarország településeinek társadalomföldrajzi típusai (2014)

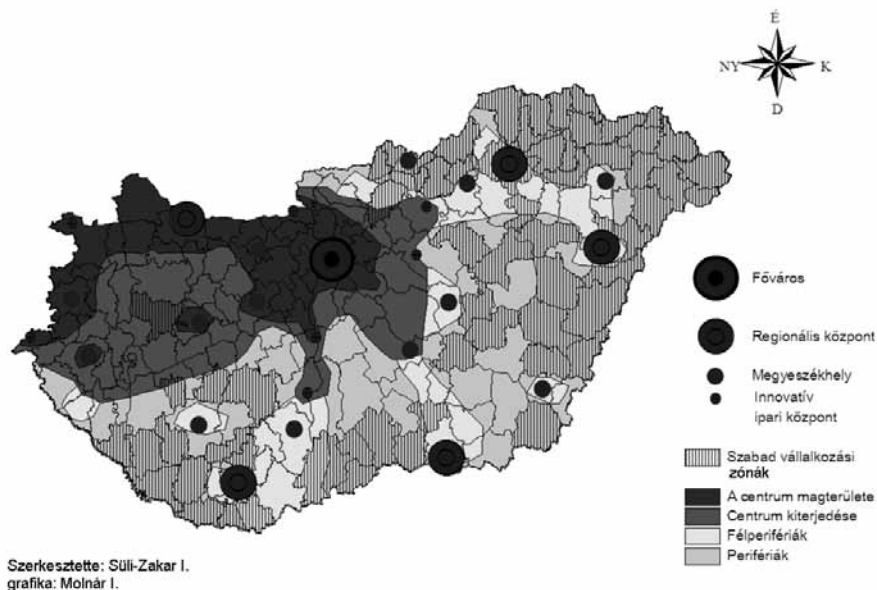

Szerkesztette: Süli-Zakar István

A szabad vállalkozási zónák létrehozásának ötlete Magyarországon 2012 júliusában a Nemzetgazdasági Minisztériumban merült fel. Eredeti tervek szerint a vállalkozási zónában működő cégek a társasági adókból sokkal könnyebb feltételekkel juthatnának beruházási adókedvezményhez. Erről döntött 2013. január 23-án a kihelyezett kormányülés Vásárosnaményban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A korábbi 903 település mellett, a végleges megszövegezés szerint további 177 település került be a kedvezményezetti körbe (4. térkép).

A jogszabályban meghatározott intézkedések segítségével foglalkoztatás-bővítő, valamint a beruházások megvalósítását segítő fejlesztési források biztosításával kíván hozzájárulni a kormány a szabad vállalkozási zónák gazdaságának fejlődéséhez (Tafferner Bálint, 2013). A szabad vállalkozási zónában létrejövő munkahelyhez támogatást lehet igényelni a Nemzeti Foglalkoztatási Alapból, alapesetben munkahelyenként maximálisan 2,6 millió forintot, amelyen felül a szabad vállalkozási zónában létrejövő új munkahely esetén még 400 ezer forintot kaphat a munkaadó. Ha a szabad vállalkozási zónában egy vállalkozás új munkahelyet teremt, akkor munkahelyenként három évig részesül kedvezményben: az első két évben a teljes, a harmadik évben fele összegű szociális hozzájárulási adókedvezményt élvez. Ez forintosítva egy emberre több mint 340 ezer, illetve 174 ezer forintot jelent, függetlenül az új munkaerő életkorától, vagy képzettségi szintjétől.

4. térkép Magyarország térszerkezete (2014)

Az oktatás mint kitörési pont

Mind hazánk, mind a globalizálódó világ majd összes országának iskolarendszerében mélyreható változások történtek a közelmúltban. Ezek a köz- és felsőoktatásban bekövetkezett átalakulások általában a nemzetközi trendeknek megfelelően zajlanak. Bár az egyes országok, illetve azon belül az egyes régiók/települések igen színes képet alkotnak és oktatásföldrajzi szempontból is heterogénnek mondhatók. Kijelenthető, hogy az oktatás/képzés színvonala, a benne való részvétel lehetőségének valós esélye döntő mértékben meghatározza az egyén és általa földrajzi környezete versenyképességét is. A technikai-technológiai fejlődés előrehaladásával ez még inkább igazgá válik.

Az egyén és a társadalom érdekét is az szolgálja, ha az emberek olyan oktatásban/képzésben részesülnek, mely megfelel szellemi és testi adottságaiknak, képességeiknek, érdeklődésüknek. Ez esetben van arra esély, hogy olyan területen/munkakörben tudnak dolgozni, hogy kielégülést és önmegvalósítást találjanak munkájukban, azt örömmel, szívvel-lélekkel tudják végezni. A képzési rendszernek igazodnia kell az adott ország gazdasági fejlettségéhez, társadalmi berendezkedéséhez is (Forray R. Katalin és Kozma Tamás, 1992).

Az oktatásnak számos funkciójával számolhatunk. Ezek közül az egyik legfontosabb a társadalmi mobilitás biztosítása. Ideális esetben ennek kizárólag a személyek kvalitásaitól és szorgalmától kellene függenie. De jure az egyéneknek (ált.) ugyanannyi joguk van az oktatási rendszerben való részvétellel, és a használható tudás elsajátítására/készségek megszerzésére, ez azonban ténylegesen koránt sincs így, sem hazánkban, sem a világ többi részén. A különbségek közül kettőt emelnénk ki. Az egyik ilyen tényezőt a tanítási

költségek jelentik, s ebből kiemelkedik a tandíj, mint erőteljes, de nem egyedüli anyagi jellegű szelekciós eszköz. Ha nem önköltséges/részhozzájárulásos egy iskolafokozaton, vagy iskolarendszeren kívüli képzésben való részvétel, akkor is igen erőteljes a taníttatás összes többi költsége. Ezeket az alacsony jövedelmű, sokgyermekes családok nem képesek minden esetben vállalni. A másik tényező a térbeli különbségeken nyugszik. A falusi-, kisvárosi- (kiemelten a pauperizálódott térségekben működők), s a peremkerületi közoktatási intézmények, a vidéki középfokú intézmények általában alacsonyabb színvonalúak, mint a nagyobb városokban, megyeszékhelyeken, de különösen a régióközpontokban és a fővárosban működők. Ez megmutatkozik az intézmények alacsonyabb színvonalú tárgyi eszköz felszereltségében, a nevelő-oktató személyzet felkészültségében. A két tényező között összefüggés is van. A szegényebb, gyakran szociokulturális hátrányokkal élő szülők periférikus intézményekbe járatják gyermekeiket, akik ezáltal jelentős és igazságtalan szelekciónak vannak kitéve, esélytelenné válnak a társadalmi mobilitás elérésére, a „fentebb kerülés”-re.

A fent említett különbségeket a leggazdagabb országok sem tudják maradéktalanul kiküszöbölni. Lehetőség szerint azonban mindent meg kell tenni, hogy a társadalmi igazságosság alapján minden arra érdemes fiatal a lehető legmagasabb szintű és színvonalú oktatásban részesüljön. A tehetségek ne kallódjanak el, hanem kapjanak segítséget, tehetséggondozásban részesüljenek.

A kormányzat világosan látja az oktatás kulcsszerepét a vidék felemelkedése szempontjából. Ezt bizonyítja, hogy 2014 szeptemberétől 3 éves kortól kötelezővé tették az óvodai nevelést. Ez sok tízezer kisgyermek számára biztosítja a rendszeres étkezést, s az európai civilizációban való boldoguláshoz szükséges szocializációt. A korábbi években bevezetett, hiányszakokkal szembeni szankciók tapasztalatai is pozitívak, hiszen az iskoláskorúak egyre nagyobb része végzi el az általános iskolát. Az oktatásba való befektetés egy olyan tevékenység, ami csak hosszú távon térül meg, pozitív hozadéka olykor csak 15–20 év múlva jelentkezik. Az oktatás egyik fő aktora a pedagógus, aki Magyarországon alulfizetett, s különösen a szegregált iskolákban, óvodákban premizálni kellene az átlagnál is nehezebb munkájukat.

A közoktatás alulról építkező tevékenység, a jó óvodai nevelés alapozza meg az általános iskolai nevelő, és a középiskolai, illetve egyetemi tanári/oktatói munkát. Különösen az alföldi városok középiskolái nagy történelmi hagyományokkal rendelkeznek, de ezek általában gimnáziumok. A vidéki perifériák kisvárosi központjaiban inkább a piacképes középiskolai szakképzés elérése lenne a cél. Nyilvánvalóan ezt szolgálná ki a regionális politika a perifériák fejlesztése érdekében hozott területi preferenciák révén.

Az alábbiakban néhány hazai tehetséggondozási gyakorlatot mutatunk be. A Csányi Alapítvány az egyik legismertebb hazai példa az alapítványi jellegű tehetséggondozásra, mely az „Életút Program”-ján keresztül segíti a kiválóságokat. A program célkitűzése önmeghatározása alapján: a „hátrányos helyzetű, tehetséges gyermekek életútjának, egy-egy alapvető életszakaszának végigkísérésével segítse a gyermekeket szociokulturális hátrányaik leküzdésében, tehetségük kibontakoztatásában”. Az Alapítvány tevékenysége nem országos szintű, jelenleg három dél-dunántúli (Nagybajom, Kaposvár, Pécs) és két alföldi (Jászberény, Szeged) városban működnek tehetséggondozó csoportok. A gyermekek kiválasztása 4. osztályban történik, támogatása 5. osztálytól kezdődik, és akár több mint egy évtizedig tart, így különböző életszakaszokat és iskolatípusokat ölel át – általános iskola felső tagozata, középiskola, felsőoktatási intézmény –, ahol más-más módon és más-más

eszközökkel folytatódik a segítségnyújtás, addig, amíg a támogatottak a munkaerőpiacra nem kerülnek.

A szakiskolai tanulmányi ösztöndíj biztosítását a 328/2009. (XII.29.) Korm. rendelet szabályozza, melyet a 157/2010. (V. 6.) Korm. rendelet módosított. Célja az úgynevezett „hiány-szakképesítések” körébe tartozó, első szakképesítés megszerzésére irányuló, nappali rendszerű képzésben részt vevő tanulók támogatása. Jövedelmi helyzetűől és életkoruktól függetlenül ösztöndíjban részesülnek a szakiskola szakképzési évfolyamán, az első szakképesítésre felkészítő, nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő, hiány-szakképesítést tanulók, amennyiben tanulmányi átlaguk az előző félévben legalább 2,51 (az első félévben fix, tanulmányi eredménytől független összeg). Az ösztöndíj a hiány-szakképesítések felé orientálja a tanulók szakmaválasztását, értéke öt tizedenként sávosan emelkedik, a felsőoktatásban átlagosan kapható ösztöndíjakkal hasonló nagyságrendű. Ez a támogatási forma anyagi helyzet alapján nem differenciál, de véleményünk szerint mégis tehetséggondozási eszköznek tekinthető, mivel a szakiskolába jórészt alacsonyabb anyagi és társadalmi helyzetű gyermekek jelentkeznek, és számukra már sok esetben ez is előrelépést jelent szüleik iskolai végzettségéhez viszonyítva. A jogalkotók célja szerint ez a támogatás garancia lehet arra, hogy – tényleges igényeken alapuló döntés esetén – a szakiskolai ösztöndíjjal valóban olyan szakképesítések megszerzését támogatják, amelyekkel a fiatalok könnyebben és tartósan helyezkedhetnek el. (Megjegyzendő, hogy legalább ilyen fontos lenne a szakközépiskolai képzés hasonló jellegű kiemelt támogatása, egyrészt gazdaságpolitikai okok miatt, másrészt, mivel a szakiskola jelenleg „zsákutca”: a tanuló hiába végzi el eredményesen, érettségi hiányában mégsem kerülhet be a felsőoktatásba.)

Hiány-szakképesítés az a szakképesítés, amely olyan munkakörök ellátására készít fel, amelyre jelenleg megfelelő szakképzett munkaerő nehezen biztosítható. A támogatandó szakmákról a regionális fejlesztési és képzési bizottság dönt, a regionális ágazati bruttó hozzáadott értékre vonatkozó KSH-adatok, az állami foglalkoztatási szolgálat által nyilvántartott regisztrált álláskereső pályakezdőkre vonatkozó adatok, a magyar munkaerő-piaci prognózisban szereplő adatok, a foglalkoztatottak FEOR és ágazat szerinti, a döntést megelőző évre megállapított megoszlására vonatkozó KSH-adatok és a döntést követő 3 éves szakiskolai kibocsátásra vonatkozó adatok figyelembevételével. A regionális fejlesztési és képzési bizottság régióként legfeljebb 10, a gazdaság által igényelt szakképesítést határozhat meg. Az átfedések (és a régióként kevesebb, mint 10 támogatandó képzés) miatt egy-egy évben országos szinten általában 20-30 szakképesítés megszerzését támogatják.

Összegzés

Tanulmányunk leglényegesebb mondanivalója, hogy elmélyült és igen súlyos területi válság alakult ki Magyarországon, amely elsősorban a vidéki periférikus térségeket sújtja. Az évtizedek óta elszorított redisztribúció miatt a vidéki gazdaság és társadalom jó része leromlott és egészségtelen szerkezetű. A nagyfokú regionális különbségek mérséklésére számos fejlesztési terv és intézkedés született a rendszerváltást követően. Az elképzelések azonban hosszú távú politikai és pénzügyi támogatás nélkül természetesen kudarcra voltak ítélve a magyar parlamenti váltógazdálkodás viharaiiban. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a vidéki kultúrtáj fenntartása össznmzeti érdek, de azt is látni kell, hogy a vidéki Magyarország politikai érdekérvényesítésének gyengesége is felelős abban, hogy a területi kü-

lönbségek évről-évre nőttek hazánkban. Megállapítható, hogy a vidéki térségek felemelése érdekében határozottabban kell alkalmazni a területi preferenciák rendszerét, és elsősorban a felemelkedés emberi alapjait kell az oktatás segítségével megteremteni. Legfontosabb új jelensékként ezen a téren a várososnaményi kormányprogram határozatait tekinthetjük, de a következő évek történései fogják majd eldönteni, hogy a vidékfejlesztés és az oktatás újjászervezése mennyit tud majd segíteni a hátrányos vidéki embertömegek felemelésén.

IRODALOM

- ANDORKA RUDOLF & HARCSA ISTVÁN (1992): A községi népesség társadalomstatistikai leírása. In: *A falu a mai magyar társadalomban*. (Szerk.: Vágvölgyi A.), Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 179-236.
- BARTA GYÖRGYI (1990): Centrum-periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében. In: Tóth J. (szerk.): *Tér-Idő-Társadalom* MTA RKK. Pécs. pp. 170-190.
- BARTA GYÖRGYI & ENYEDI GYÖRGY (1981): *Iparosodás és a falu átalakulása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 206 p.
- BARTKE ISTVÁN (1971): *Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének közigazgatási kérdései Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 183 p.
- BARTKE ISTVÁN (1991): A regionális válság és a piacgazdaságra való átmenet. In: Lackó L. (szerk.): *Válságtérsegek Magyarországon*. Budapest. pp. 79-84.
- BECSEI JÓZSEF (1983): A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön. In: *Alföldi Tanulmányok VII.*, Békéscsaba. pp. 103-135.
- BELUSZKY PÁL (1976): Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben. Hátrányos helyzetű területek Magyarországon. In: *Földrajzi Értesítő XXV. évf. 2-4. sz.*, pp. 301-312.
- BERÉNYI ISTVÁN (1995): A falusi térségek átalakulásának lehetőségei. In: Probald F. (szerk.): *Pro Geographia Humana*. Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 119-131.
- BÖHM ANTAL (1991): A hátrányos helyzetű térségek helyi társadalmának néhány időszerű vonása. In: Lackó L. (szerk.): *Válságtérsegek Magyarországon*. Budapest. pp. 67-70.
- BUDAY-SÁNTHA ATTILA (2001): *Agrárpolitika-videkpolitika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 464 p.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN (1994): *A modern társadalom földrajz kézikönyve*. Ikva Könyvkiadó, Budapest.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN (1993): Munkanélküliség az Alföldön. In: *Alföldi Társadalom IV. kötet*, Békéscsaba. pp. 107-121.
- ENYEDI GYÖRGY (1975/A): Falukutatás a falufejlesztésért. In: *Földrajzi Közlemények XXIII. 3-4.*, pp. 269-276.
- ENYEDI GYÖRGY (1975/B): *A magyar falu átalakulása*. In: *Földrajzi Értesítő XXIV. évf. 2. sz.*, pp. 109-124.
- ENYEDI GYÖRGY (1980): *Falvaink sorsa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 184 p.
- ENYEDI GYÖRGY (1993, SZERK.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 383 p.
- FARAGÓ LÁSZLÓ & HRUBI LÁSZLÓ (1987): Az elmaradott falusi térségek felzárkóztatásának lehetőségei. In: *Tér és Társadalom 4.*, pp. 72-80.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1992): *Társadalmi tér és oktatási rendszerek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOPÁTSY SÁNDOR (1991): Nagyüzem, Kisbirtok, Farmergazdaság. In: *Társadalmi Szemle XLVI. évf. 11.*, pp. 24-34.
- KOVÁCS TERÉZ (2003): *Vidékefejlesztési politika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 286 p.
- LACKÓ LÁSZLÓ (1986): A területi fejlődés jellege. In: *Területi Statisztika XXXVI. 3.*, pp. 205-220.
- MÉSZÁROS REZSŐ (1982): *A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 141. p.
- NAGYNÉ MOLNÁR MELINDA (2011): A területi egyenlőtlenségek főbb összefüggései. In: Káposzta József (szerk.): *Regionális gazdaságtan*. Szent István Egyetem, Gödöllő. pp. 200-250.

- NEMES NAGY JÓZSEF (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. In: *Földrajzi Közlemények CXX. (XLIV.) kötet*, 1. sz., pp. 31-48.
- RECHNITZER JÁNOS (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás (A térszerkezetet alakító innovációk)*. MTA RKK, Győr, 208 p.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (1991/A): Az Alföld periférikus területei. In: Rakonczai J. (szerk.): *Tisza-klub füzetek 1. Békéscsaba*, pp. 36-37.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (1991/B): Mélyülő szakadék két országrész között. In: *Juss IV. évf. 2. sz.*, Hódmezővásárhely, pp. 18-23.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (1992/A): A mezőgazdasági kisvállalkozások szociálgeográfiai hatásai Kelet-Magyarországon I.-II. In: *Comitatus, Önkormányzati Szemle II. évf. 4-5. sz.* pp. 19-23; 35-38.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (1992/B): Kelet-Magyarország társadalmi-gazdasági leszakadása. In: Ligetvári F.-né (szerk.): *Regionális politikák és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségében, XXXIV. Georgikon napok. Keszthely*. pp. 97-110.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (1994, SZERK.): *A vállalkozás-élénkítés agroökonómiai, szociológiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű alföldi térségekben*. KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék, Debrecen. 119 p.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (2003): A magyar területfejlesztés az EU regionális politikájának tükrében. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Társadalomföldrajz – Területfejlesztés I.-II.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen. pp. 639-666.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (2005): Régió, regionalizmus és regionalizáció. In: Pusztai G. (szerk.): *Régió és oktatás – Európai dimenziók*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. pp. 12-22.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN & KOMAREK LEVENTE (2012): A Kárpát-medence élelmiszer-gazdasága. In: Dövényi Z. (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 562-602.
- TAFFERNER BÁLINT (2012): Egy lehetséges gazdaságfejlesztési eszköz: a szabadvállalkozási zóna. In: *Falu Város Régió. 19 (1-2)*, 11.
- TÓTH JÓZSEF (1991): Az Alföld elmaradottsága. In: Rakonczai J. (szerk.): *Tisza-klub füzetek 1. Békéscsaba* pp. 16-18.
- VÁGVÖLGYI ANDRÁS (1982, SZERK.): *A falu a mai társadalomban*. Akadémiai Kiadó. 362 p.
- 328/2009. (XII.29.) Korm. rendelet157/2010. (V. 6.) Korm. rendelet27/2013. (II.12.) Korm. rendelet147/2013. (V.14.) Korm. rendelet